

РОМАН ГОЛИК*

**Літературно-писемна спадщина Галичини й етнокультурні ідентичності
Карпатського регіону**

HOLYK, R.: The literary heritage of Galicia and the ethnocultural identities of the Carpathian region. *Slavica Slovaca*, 55, 2020, No 1, pp. 97-109 (Bratislava).

The article is devoted to the methodological problems associated with the literary tradition and writing culture of Galicia and the Carpathian region and with its ethno-cultural identity. Particular attention is paid to the problem of multiculturalism of the province, the multidimensionality of its cultural tradition and ethno-national identity. For some, Galicia (as Halychyna) is the Ukrainian linguistic-cultural and literary Piedmont, which reaches the roots of the ancient Rus'. For others, this is Galicja, the territory of the Polish language, Polish cultural and literary influences, Polish Piedmont. For part of the authors, Galicia (Galizien) denoted only the former province, the periphery of Austro-Hungarian monarchy. The uneasy political history of the region, ethno-cultural processes within the Carpathian region were reflected in the history of its literature and cultural tradition.

Literary heritage, writing cultures, Galicia, Carpathian region, ethnocultural identities.

Пограниччя книжних культур й літератур на мапі Східної Європи – так переважно характеризують сучасну й історичну Галичину, специфіку її інтелектуальну атмосфери впродовж віків. Літературна спадщина й писемна культура регіону вже давно привертала увагу дослідників. Причина – давно акцентовані мультикультурність й поліетнізм краю, багатовимірність його культурної традиції, яку вважали й вважають своєю різні національні спільноти. Це, з одного боку, робить його літературу й культуру (чи літератури й культури) екзотичними й привабливими, а з іншого – створює немало методологічних проблем, довкола яких зосереджено цю статтю. Залежно від політико-ідеологічних та етнокультурних перспектив, край та регіон розглядають неоднаково. Для одних Галичина – частина колишньої півавстрійської Русі (Галицької, Угорської, Буковинської), український мовно-культурний та літературний П'ємонт, що сягає корінням княжої Русі. Для інших її земля – територія польської мови, польських писемних, культурних і літературних впливів, польський П'ємонт, джерело розповсюдження польської національної ідеї, а генетично – земля давньої Речі Посполитої. Для частини дослідників Галичина позначала й позначає лише одну з провінцій, периферію Австро-Угорської монархії, її політичний та ідеологічний конструкт.¹ В культурно-географічному вимірі ця територія постає частиною Карпатського регіону, Прикарпаття чи Підкарпаття у широкому розумінні того слова – земель на захід і схід Карпат. Для багатьох авторів цей край є особливим культурним регіоном Центрально-Східної Європи – одним з тих місць, де перехрестилися одні культурні й літературні традиції й звідки розповсюджувалися інші. Ця стаття – підсумок попередніх студій,² спроба проаналізувати методологічні аспекти літературної та культурної історії регіону, окреслити шляхи еволюції ідентичностей на теренах краю.

Існують різні візії літературної чи книжної писемної Галичини й цілого регіону. Край уявляють місцем взаємодії й протистояння латинської, західної і східної, поствізантійської Слов'яни-

* Роман Голик – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, вулиця Козельницька, 4, Львів 79000, Україна.

¹ Pop. Wolff, L.: *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford: Stanford University Press, 2010; *Mit Galicji*. Praca zbiorowa. Kraków: Międzynarodowy Centrum Kultury, 2014.

² Голик, Р.: Генеза слов'янської душі: рецепція кирило-мефодіївської спадщини в Галичині XIX–XX ст. In: *Slavica Slovaca*. 2015, ро. 50, ч. 1 s. 14-27.; Голик, Р.: Образ слов'янського й неслов'янського світу в ментальності галичан XIX–XX ст. In: *Slavica Slovaca*. 2013, s. 161-172.

ни, кириличної та латинської книжно-писемної культури. Поруч з цим, тут формувалася й сфера контакту та взаємопроникнення слов'янських і неслов'янських культур, літератур та національних ідентичностей: руської/ української та польської – з одного боку і єврейської, німецької, вірменської з іншого. Усі вони були породжені або опинилися під впливом трьох типів культури й літератури: тої, яку продукувала *Slavia Orthodoxa* (тут – *Slavia Orientalis*), тої, яку породила *Slavia Latina* (*Slavia Occidentalis*), і тої, яку згодом на їх межі сформувала трансформована *Slavia Orthodoxa* – *Slavia Unita*. Взаємодія цих феноменів в книжній культурі Східної Європи та Карпатського регіону викликає науковий інтерес і в Україні, і в Польщі, і в Словаччині, зокрема в працях та проектах Славистичного кабінету Словацької Академії Наук.³

На цьому тлі сформувався складний комплекс взаємозв'язків між писемною культурою та літературою регіону, формуванням його образу й ментальністю та етнокультурною/національною ідентичністю її продуцентів/авторів та реципієнтів/читачів. З цього погляду, Галичина як реальна й ментальна формація – цікавий об'єкт для студій.⁴

Еволюцію регіональних писемних традицій та культурних ідентичностей можна розглядати в двох перспективах: а) як суму «розривів» між різними адміністративно-політичними формаціями, культурними та літературно-писемними традиціями, що змінювалися в нинішній Галичині та в Карпатському регіоні загалом; б) як континуум чи тяглість, що забезпечує майже безперервне тривання руської/української літературної традиції. Багато залежить від того, як дивитися на співвідношення досекулярної й модерної, секуляризованої культури та коли хронологічно проводити між ними вододіл на землях Галичини/Західної України: у «довгому XIX ст.», чи, може, ще у «довгому XVIII ст.»? Не менш важливо, як розглядати трансформацію Руського та частин інших воєводств давньої Речі Посполитої у австрійську Галичину й Володимирію (1772). Імперський Відень, обґрунтовуючи претензії на ці землі, подавав нову провінцію як політичне відтворення середньовічної держави/князівства, а водночас як спадщину Угорського королівства. Проте (включивши сюди й землі давньої Малопольщі) австрійський уряд створив провінцію, якої до цього не було. Це ж стосувалося й регіонального містобудування, архітектури, соціальної структури та книжної культури, котрі під впливом австрійського Просвітництва зазнали суттєвих змін. Під впливом тих самих факторів частково змінився й етнонаціональний склад жителів міст, мовна свідомість місцевих жителів. Середина – друга половина XIX ст., зокрема Весна народів 1848 р., принесла творення політичних націй й політичних національних ідентичностей. Це спричинило нові поділи всередині книжної культури краю, яку можна розглядати як ізольоване співіснування, але водночас і переплетіння трьох письменств: руського/українського, польського та єврейського. Нашу увагу повернуто, передовсім, до руської (української) культури й літератури, до тих ідентичностей, які створили її, і тих, які створила вона у Галичині.

Витоки: середньовіччя й ранньомодерний час. Писемна традиція краю, що 1772 р. став офіційно називатися Галичиною й Володимирією зі столицею у Львові, перед тим і після того пройшла багато доволі різких змін. Існування протописемності на території Галичини наразі залишається сферою здогадок та дискусій. Не менше дискусій й щодо автохтонності та етнокультурних ідентичностей білих хорватів, котрих літопис поміщає на цих землях. У них, залежно від історіографічних та ідеологічних опцій, бачать то східних, то західних, то південних слов'ян: предків тих, хто

³ Žeňuch, P.: *Istočníci vizantijsko-slavijskoj tradicii i kultury v Slovákii / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*. Vol. IV. Roma : Pontificio Istituto Orientale, Bratislava, Košice : Centrum spirituality Východ-Západ M. Lacka, 2013. 482 s.; Žeňuch, P.: *K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku*. 1. vyd. Nitra : UKF, 2015. 176 s.

⁴ Пор.: Голик, Р. Й.: *Культурна пам'ять і Східна Європа: писемна культура та формування суспільних уявлень в Галичині*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015. 424 с.; *Національна ідентифікація українців Галичини в XIX – на початку XX століття (еволюція етноніма)* / наук. ред. І. В. Орлевич. Львів: Логос, 2016. 320 с. Однак слід застерегти, що частину проблем її культурно-писемної історії та етнонаціональної ідентифікації жителів можна розглянути лише на рівні гіпотез. До того ж, саме поняття/концепт літератури тут також було змінним й еволюціонувало від ширшого значення, що охоплювало значну частину різношерстої та різножанрової писемної культури загалом, до вузького, що відокремлювало за естетичним критерієм красне письменство від іншої літератури чи лектури.

згодом став руссю, поляків, або ж сучасних хорватів. Не менш суперечливими залишаються теорії подвійної – (норманської) та слов'янської ідентичності руських княжих еліт та відображення цієї подвійності у писемній культурі.⁵ Проте зрозуміло, що на землях давнього Галицько-Волинського князівства (Галицького та Володимирівського князівства) початково домінувала кирилиця та візантійська чи поствізантійська писемність. Вона принесла з собою основні жанри богословської та світської літератури: від міней та прологів, житій святих до літописів, «зоологів», «ізборників».⁶ Ці жанри стали опорою київської християнської традиції. По ній на землях середньовічної Галичини й Волині залишилися літургійні книги, наприклад Галицьке Євангеліє 1144 р., правдоподібно також галицько-волинське Лавришівське євангеліє XIII – першої половини XIV ст. (текст, який, можливо, використовувався для навчання письму або для формування писарів), інші богослужбові тексти. Крім того, збереглися графіті на стінах храмів, грамоти та Галицько-Волинський літопис – частина літописного зводу, в якій йшлося про династію Романовичів. Загалом відома нині «галицько-волинська література» не виглядає кількісно масштабною. Невідомо, чим зумовлена не надто велика кількість писемних середньовічних текстів. Частково, певно, зовнішньою інвазією татар на Русь у XIII ст. Однак можливо, до цього спричинилася й специфіка поствізантійської книжності та культурної пам'яті, що стимулювала радше відтворення, а не творення текстів, або ментальність княжої еліти, часто зацікавленої «ідеологією меча», а не «ідеєю книги». Автори галицько-волинських текстів ідентифікували себе з «руссю» та всім руським, а на локальному рівні, як «галичане» – з Галичем, середньовічною Галичиною й Волинню. Так їх сприймали у тогочасному Карпатському регіоні, хоча труднощі з точнішою ідентичністю, очевидно, виникали.⁷

Після XIV ст. (під тиском політичних обставин, зокрема занепаду киево-руської державності) писемна культура краю трансформувалася. Певний час руська кирилична культура навіть здійснювала експансію, розповсюджувалася у Великому князівстві Литовському. Її культурні імпульси були виразні у Молдово-Влахії (Валахії/Волохії/Волощині), де грамоти місцевих господарів писали руською, а кирилиця певний час використовувалася для запису румунських текстів. Однак культурна експансія проходила паралельно з політичним поглинанням центрів поширення руської культури. Галицько-Волинські землі поступово були інкорпоровані у склад давньої польської держави – Речі Посполитої. Їх далі сприймали як Русь, однак не як Русь політичну чи культурну, а як Русь географічну, поділену згодом на воєводства. Поступово кирилична руська книжність стала витіснятися з публічного офіційного вжитку. З різних причин місцева писемна культура XIV–XV ст. була репрезентована відносно вузьким колом пам'яток, передовсім актових документів. У публічному просторі руську мову й кирилицю замінила латинська та польська мови й різні форми латинського письма. Ним користувалися і поляки, і німецькі колоністи, які замешкали у містах краю. Латинське письмо принесло з собою латиномовну книжність, а далі й польську літературу (від літургійних книг та документації до поезії та історіографії). Документація теж перестала бути руською й кириличною. Рідкісними на цьому тлі виглядали навіть актові документи XVI ст. із села Одрехови на Лемківщині, написані руською мовою й кирилицею. Натомість в Карпатському регіоні розповсюджувалася руська релігійно-писемна культура – свідченням цьому стали, наприклад, Нягівські повчання чи Нягівська постілла. Руська спільнота намагалася зберегти вірність кирилиці

⁵ Так, на території Русі знаходять сліди норманських культурних впливів у вигляді рунічних написів, що, разом з іншими артефактами, засвідчує присутність тут вікінгів. Натомість сама Русь була слов'янською. У XIX ст. це спричинило створення міфу особливих «слов'янських рун», котрими нібито користувалися жителі краю у ранньому середньовіччі. Однак ці руни виявилися фальшивкою, а інші форми протописемності залишаються гіпотетичними. Zawilinski, R.: Kwestya run słowiańskich ze stanowiska lingwistycznego. Kraków: Druk Wł. Anczyca i spółki, 1883. 18 s.; Lieciejewski, J.: Runy i runiczne pomniki słowiańskie. Lwów – Warszawa: 1908. 207 s.

⁶ Подскальски, Г.: Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988 – 1237 гг.). Санкт-Петербург: Византинороссика, 1996. 572+20 с.; Лихачев, Д.: Система литературных жанров Древней Руси. In Лихачев, Д.: Исследования по древнерусской литературе. Ленинград: 1986. с. 58-59. Див: Фрис, В.: Галицько-волинська книга XIII ст. In Княжа доба: історія і культура. Вип. 1. Львів: 2007. с.221-232.

⁷ Волошук, М. М.: Русь в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 560 с.

й поствізантійській київській літургійно-обрядовій традиції, протистояти конфесійній та культурній інтеграції в *Slaviae Latinae*, довгий час залишаючись у сфері *Slaviae Orthodoxae*. Її опорою була передовсім богослужбова «слов'янська» (церковнослов'янська), а частково й «еллінословенська» (грецька і слов'янська) література, яку з винайденням друкарства взялося розповсюджувати Львівське Ставропігієне Успенське братство. Руська література цього часу охоплювала поезію, прозу, драму; львівські руські міщани з цього кола видавали також словники й граматики. Зберігся, наприклад, Львівський літопис, де львівський чи близький до львівського середовища міщанин нотував руською мовою й кириличним письмом власні побутові клопоти, полемізував з католиками, ділився враженням від козацьких війн середини XVII ст. в Україні.

Протистояння унійної та ортодоксальної Русі диференціювало простір колишньої «руськості» – руської мови, культури, літератури.⁸ На тлі Берестейської унії й поширення *Slaviae Unitae* розповсюджувалася полемічна література, що захищала ортодоксальні консервативні уявлення: від текстів афонського ченця з Русі Івана Вишенського до «Перестороги» та схожих трактатів. Полемічний літературний дискурс охопив й Карпатський регіон загалом – наприклад, у писаннях Михайла Андрелли.⁹ З іншого боку, руські прихильники ортодоксії опинилися під потужним впливом польських культурних та літературних зразків, які несли з собою латиномовна література Східної й Західної Європи. Серед «текстів з Русі» з'явилася латинська поема Себастьяна Фабіяна Кльоновича/Кльоновиці, що змальовувала ідилічний образ «Роксоланії»/Сарматії, низка інших географічно «руських» творів, зокрема історія «Потрійного Львова» Бартоломія Зіморовича/Зіморовиці (Оземка), що була «плетивом» літературної уяви та історичного документу. Польські читачі мали до диспозиції компендіуми-синтези з історії Польщі, Русі та Литви, відносно багату теологічну, географічну літературу, на яку мусіли опиратися також і руські читачі. Навіть частина руських православних інтелектуалів писала тексти латинською або польською, хоч зверталася до адептів руської віри та полемізувала з католиками. Серед взаємної конкуренції руський та польський соціуми регіону застала експансія друкованої книги, що стала витісняти культуру манускрипту і змінювати форми писання та читання. Сфера рукописної книжності ставала гетерогенною, включаючи, наприклад, і канонічну релігійну літературу, і рукописні копії апокрифічної літератури. З іншого боку, друкована продукція також була неоднорідною.

Кількість друкованої літератури у краї збільшувалася, проте зовсім не так інтенсивно, як у Західній Європі. Це письменство часто було «внутрішнім», а не «зовнішнім», призначеним для місцевих польської та руської громад. Сфера його культурного резонансу була обмежена рамками Східної Європи, Речі Посполитої, а то й самої Русі. З іншого боку, руські друки та рукописи розповсюджувалися як Карпатським регіоном, так і у рамках східнослов'янського культурного простору, потрапляючи у Московське царство (Велику Русь), до «литвинів», у Білу Русь, мешканці якої довгий час використовували спільну руську – українсько-білоруську літературну мову. Загалом для Русі, православної і унійної Слов'янщини руська культура асоціювалася не лише з власне руською («простотою»), а й з церковнослов'янською мовою, тож руська та «слов'янська» література, що розповсюджувалися Карпатським регіоном, часто сприймалися як єдине ціле. На цьому ґрунтувалося й спільне руське письменство, а частково й мовно-етнорелігійна (руська) ідентичність. Відносна вузькість рамок руської літератури у цей час мала частково ту ж причину, що й у середньовіччі: ранньомодерні руські автори та читачі нерідко орієнтувалися не так на творення нового, як на пов-

⁸ За цей час північно-східна частина колишньої княжої Русі, яку певний час знали як Московську державу, поступово стала Руською/Російською державою/(Великою) Росією, самою назвою символічно претендуючи на «збирання» всіх розпорошених історією руських земель – щонайменше в етноконфесійному вимірі. Її мешканців стали постійно називати «росіянами» / «великорусами», що ускладнило ментальну мапу поширення «руської» писемно-книжної культури: під нею тепер стали розуміти різні культури, часто сплутуючи їх. Про ці процеси дет.: Snyder, T.: *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. New Haven: Yale University Press, 2003; Plokhy, S.: *Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 379 pp.

⁹ Мишанич, О. В.: *Література Закарпаття XVII–XVIII століть: Іст.-літ. нарис*. Київ: АН УРСР. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 1964. 116 с.; Микитась, В. Л.: *Давня література Закарпаття: нариси літератури Закарпаття доби феодалізму*. Львів: Вид-во ЛДУ, 1968. 256 с.

торення поствізантійських та західноєвропейських культурних зразків. Крім того, в ранньомодерну добу руська писемність хоч і вийшла за межі монастирських стін та княжих дворів, проте грамотність, вміння читати, писати, творити та оцінювати літературу залишалася, передовсім, синонімом міської та елітарної культури.

Письменство й ідентичність Галичини: Карпатський контекст XIX – XX ст. У 1772 р. Австрія принесла нові форми культурної пам'яті, не пов'язані із традиціями давньої Русі та Речі Посполитої. Спочатку це видавалося витісненням місцевих слов'янських (руської й польської) культур й літератур центрально-імперсько німецькою/австрійською. Тим більше, що цей процес майже співпав з іншим культурним розривом – відходом місцевої досекулярної культури й заміну її секуляризованою (просвітительською) культурою, котру несла з собою австрійська бюрократія і її писемна культура. Однак згодом все стало виглядати інакше, передовсім через колонізацію австрійських німецьких чиновників, які поступово прийняли місцеву слов'янську ідентичність. Ставлення до місцевих писемних традицій також змінилося. Певний час галицькі русини (українці) й поляки користувалися давньою книжною традицією, зокрема релігійною друкованою та рукописною літературою XVI–XVIII ст. («з часів Речі Посполитої»), і домодерний/несекулярний світогляд «вклинювався» у модерну, секуляризовану культуру дійсність. З іншого – давня писемна культура поступово стала для галичан чужою, архаїчною, вони змушені були її наново відкривати. Це стосувалося давньої релігійної культури у міському середовищі. Простір міст, зокрема столичного Львова, позбувався середньовічних рис, суспільство та релігійні інституції змінювалися під тиском секуляризаційних реформ Йосифа II/Йозефа II, що суттєво торкнулися частини місцевих церков та монастирів. Зі свого боку, експортована з Відня німецька книжність формувала місцеву бюрократію й інтелігенцію; французьке красне письменство впливало на аристократів; латинські й німецькі теологічні трактати «перевиховували» не лише латинське, але й унійне руське духовенство.

Зрештою, XIX ст. стало часом визначення національної ідентичності, поділу колишнього руського руху на українську, русофільську, а частково й на полонофільську течію. Кожна з них формувала власний канон літератури й читання. У XIX ст. галичани стали глибше задумуватися над суттю, літератури, письма й читання. Одним з клопотів для місцевої інтелігенції стало подолання безграмотності серед жителів «нафтового Ельдорадо», а водночас злиденної та неосвіченої периферії, як називали тогочасну Галичину. З одного боку, літературу, писемну культуру вважали «світлом», що виводило на шлях етнонаціонального усвідомлення, давало знання, формувало смаки, покращувало побут. Проте руські (українські) інтелігенти побоювалися, що диктат письма дозволяє представникам «чужих» національних спільнот економічно розорювати та політично дезорієнтувати неосвічених селян та міщан.

На шляху до високої й масової літератури галицькі українські селяни й міщани зустрічали чимало перешкод. Ментальні й психологічні бар'єри доповнювалися економічними резонами. Писання, читання книжок у селянському середовищі часто сприймали як сферу невиправданих втрат часу, грошей, зусиль, котрі б пригодилися у практичному господарстві. Освічених людей, зокрема письменників, часто наділяли напівмістичною «владою письма» й вважали «панамі» з високим соціальним статусом. Водночас «літерати»-інтелігенти здавалися «неробами», а їхня робота – непродуктивною чи взагалі не працюю.

Натомість слов'янський літературний світ Галичини XIX - поч. XX ст. був далі поділений: кирилиця залишалася знаком «руськості» й східного обряду, латиниця/латинка – символом «польськості» й західного обряду (натомість готичний різновид латинського письма втілював німецьку культуру, що прямо чи опосередковано впливала і на руських). «Графічні соціуми» краю внутрішньо диференціювалися. Наслідком стали «азбучні війни». Одні з них ґрунтувалися на протиставленні кирилиці й латиниці. Частина руських інтелектуалів готова була латинізувати свої тексти – почасти мотивуючи це фонетикою руської/ української мови, почасти – приналежністю Русі- України до Європи, в якій латинська графіка переважала кириличну. Однак на тлі політичної, конфесійної та культурної конкуренції з польським соціумом така ідея була приречена. Серед українофілів латиницю асоціювали з польською літературою й культурою, перехід на неї – з втраатою руської/ української національної ідентичності, а серед русофілів – з відмежуванням від «загальноруського» простору. Інша форма галицького абеткового протистояння (у другій половині XIX ст.) була орфографічно-ідеологічною

й поділила руське суспільство на «твердих» і «м'яких», прихильників етимологічного правопису та фонетичної орфографії, а згодом – на adeptів української та панрусської ідеї. «Етимологія» привела частину своїх adeptів до «загальноноруської ідентичності», переходу на російську мову та орфографію, а «фонетика» – до народовства, української ідентичності та вживання українсько-руської літературної мови. Це розділило й саму писемну та літературну традицію Галицької Русі. Українофіли/народовці стали вважати «свою» літературу Великої (підросійської) України, від Повісті временних літ через ранньомодерне письменство до Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича до представників письменства зламу XIX–XX ст (Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Івана Франка, Василя Стефаника).¹⁰ Сконцентровані довкола львівського Ставропігійського інституту,¹¹ русофіли теж вели свою традицію від найперших давньоруських літературних пам'яток (а також частково – від великоросійських билин, що перебували на межі літератури й епосу) через ранньомодерних письменників, галицьких руських (Маркіяна Шашкевича та Якова Головацького, Івана Вагилевича, Антона Могильницького) та російських авторів (від Олександра Пушкіна до Льва Толстого та Івана Тургенєва), окремо виділяючи свого лідера о. Івана Наумовича та шукаючи русофільські тенденції серед галицьких «селянських письменників» (як це робив, наприклад, Василій/Василь Ваврик). Натомість, не відкидаючи літератури Наддніпрянської України, яку вони вважали малоросійською, русофіли вмонтовували її у спільний загальноноруський (велико-, біло- й малоруський) дискурс. Якщо для українофілів простором їхньої етнокультурної ідентичності стала територія від Карпат по Кубань, від Сяну до Дону, то для прихильників русофільських ідей цей простір об'єднував Карпати і Кирили та Камчатку. Однак народовці й русофіли не лише претендували на частину місцевої галицької руської літературно-писемної традиції, але й самі були її різновекторними частинами.

Непростими залишалися писемно-літературні зв'язки Галицької Русі-України з Руссю Буковинською та Угорською. Попри перебування в одній Австро-Угорській імперії, контакти краю з Угорською Руссю були непростими. Тут, як і в Галичині, Австро-Угорщина ще з кінця XVIII ст. формувала нову писемну культуру, у тому числі руську.¹² Проте давню та модерну мовно-літературну традицію цієї Русі галичанам XIX – першої половини XX ст. часом довелося відкривати заново. Водночас вони відчували єдність між «Рутенією» Галицькою та Угорською як частинами Карпатського «руського простору». Наприклад, «Grammatica slavo-ruthena» Михайла Лучкая 1830 р. була для них різновидом граматики руської/граматики, якою вони розмовляли. Те ж стосувалося і «карпато-руської літератури» ранньомодерного часу. Невипадково Іван Франко, аналізуючи рукописні збірки угро-руських і галицьких священиків, вбачав в них «живе чуття спільности з Києвом, (...) добру пам'ять про його святощі» – іншими словами, спільну культурну пам'ять.¹³ У подвійному світлі сприймали одну з центральних постатей руського мовно-літературного та культурного відродження регіону – Олександра Духновича, частина текстів якого побачила світ у 1840–1850 рр. у Львові та Перемишлі. Тексти О. Духновича (принаймні якийсь час) були спрямовані і до Угорської, і до Галицької Русі, і частину з них вважали «своїми» українофіли, а частину – русофіли.

Натомість ужгородська «Христоматія церковно-славянських і угро-руських літературних пам'ятників» Євменія Сабова (1893), що акумулювала локальну писемну культуру в історичній перспективі, апелювала до «общеруської» літератури та культури. Адепти української ідеї в Галичині оцінювали її з такої ж перспективи, що й Іван Франко у 1894 р. Той літературний канон, який творив Е. Сабов, був для І. Франка спробою відмежувати (в уяві читачів) літературу Угорської Русі від решти руського простору, що «не дає ніякісінького поняття про цілість южноруської мови і літератури і заставляє думати, що Угорська Русь – то щось осібне від Галичини і України».¹⁴ Отож, Угорська Русь для українофілів стала Угорською

¹⁰ Пор.: Сімович, В.: Рідне письменство. (Що кожний Українець повинен прочитати з рідного письменства). Відень: Накладом «Вістника політики, літератури й життя», 1918. 30 с.

¹¹ Орлевич, І. В. : Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.): Монографія. Львів: Логос, 2001. 187 с.

¹² Пор. Петров, А. Л.: Матеріали для історії угорської Русі. V. Первый печатный памятник угорусского нарѣчія. Урбарь и иные связанные съ крестьянской Маріи Терезы реформой документы. Санкт-Петербург: 1908. 142 с.

¹³ Франко, І.: Карпато-руське письменство XVII–XVIII ст. Львів, 1900. с. 11.

¹⁴ Франко, І.: Зібрання творів у 50-ти томах. Київ, 1981. т. 29, с. 200.

(пізніше – Карпатською) Україною, натомість для русофілів – фрагментом «Карпато-Россії».¹⁵ Зрештою, у літературному каноні закарпатських консерваторів були свої відповідник творчості галицького «Просвітителя Русі» о. Івана Наумовича – твори Уриїла Метеора (псевдонім о. Івана Сільвая) та публіцистика Адольфа Добрянського. З іншого боку, частина руських діячів вагалася між «русофільством» і «русинофільством».¹⁶ Водночас представники Галицької Русі нерідко підкреслювали інсуляризм, відокремленість Русі Угорської від русько-українського простору. Натомість як відповідь часто зустрічали закиди в надмірному культурному натиску українського Львова на землі за Карпатським хребтом.

На момент вибуху Першої світової війни проблема взаємин між літературною Галичиною й літературним Закарпаттям залишалася відкритою й залежала від рецепції окремих авторів і текстів. Наприклад, мову й стиль о. Августина Волошина, його підручники й читанки зламую XIX–XX ст. сприймали як вияв руської/української мовної культури й культури. Звісно, у міжвоєнний час в текстах Підкарпатської Русі використовували етимологічний правопис та етноніми «русини», «руський». На той момент в Галичині і те, й інше вважалося знаком руського консерватизму XIX ст. Тут етимологією вже майже не користувалися. Лише русофіли застосовували дореволюційний російський правопис, заснований на етимологічному принципі. Через політико-адміністративну ситуацію, правопис та локальну мовно-культурну специфіку видання Підкарпатської Русі поставали перед галичанами в амбівалентнім світлі. Однак частина закарпатської літератури у міжвоєнний час виходила під егідою «Просвіти», ідея якої розповсюдилася з «народовецької» Галичини, або ж під патронатом греко-католицької церкви, духовним осередком якої вважався Львів. Тому місцеве письменство галичани усе одно вважали частиною «своєї», русько-української (чи українсько-руської) культури. Цю ідею виклав уродженець Галичини Володимир Бірчак у виданих «етимологією» «Літературних стремліннях Подкарпатської Руси» (1921) та в пізніших працях, уже фонетичним правописом.¹⁷ Він акцентував, що літературна спадщина цієї території є «галузею українського (малоруського) письменства» та поширював на державному рівні українську мову. Ті ж концепції він втілював в руських читанках, схожих за напрямом з тогочасними галицькими читанками, хоч теж написаних модифікованою етимологією.¹⁸ Своїми дорогами галицьке русофільство також впливало на ідеологічну атмосферу в Угорській/Підкарпатській Русі. Наприклад, уродженець Львова і мешканець Закарпаття, прихильник русофільства Володимир Геровський розглядав формування літературної мови у Підкарпатській Русі з протилежних, аніж В. Бірчак, перспектив, і критикував його читанки за українськість. У тому ж світлі бачили й пам'ятки писемної культури минулого. Для прихильника української ідеї, уродженця Львівщини Івана Панькевича Нягівські повчання/Нягівська постилла – пам'ятка закарпатоукраїнських говорів, натомість адепти іншої візії називали її відображенням кальвінізму в «руській» (тобто загальноруській мові та культурі).¹⁹ Руські/українські літературні соціуми Галичини та Угорської (згодом – Підкарпатської) Русі у XIX – на початку XX ст., нібито існували в одному політичному та конфесійному (греко-католицькому), мовному просторі. Однак до й після Першої світової війни їх відокремлювали реальні та ментальні бар'єри політичних симпатій та етнокультурних ідентичностей, а також мовно-діалектна специфіка. Галицька українська література на

¹⁵ Аристов, Ф. Ф.: Карпаторусские писатели. Москва: 1916. Т. 1. [Репринт: Bridgeport, 1977] 424 с.; Аристов, Ф. Ф.: Литературное развитие Подкарпатской (Угорской) Руси. Москва: 1995. 49 с.

¹⁶ Ташкович, О.: Від русофілства до русинофілства на прикладі творчості Еміля Балецького. In *Studia Russica*. Budapest: 2009. с. 249–255.

¹⁷ Бірчак, В.: Літературні стремління Підкарпатської Русі. Ужгород: УНІО (Просвіта), 1921. 102 с.; Бірчак, В.: Перегляд літератури Підкарпатської Русі по перевороті. Ужгород: 1937. 36 с.

¹⁸ Див. Бірчак, В.: Руська читанка для IV класу гімназійної і горожанських шкіл. Прага: Накладом Державного Видавництва, 1922. 122 с.

¹⁹ Панькевич, І.: Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Ч. І. Звучня і морфологія. Прага: Nakladem Sboru pro vyzkum Slovenska a Podkarpatskej Rusi, Tiskem Politiky v Praze, 1938. 555 с.; Петров, А. Л.: Отзвуки реформации в русском Закарпатьи 16 в.: Няговские поучения на евангелие. Материалы для истории Закарпатской Руси, т. 8. Прага: 1923, 123 с..

території Угорської/Підкарпатської Русі опинялася щоразу в іншому контексті: спочатку через потужний угорський вплив, згодом – через чеські культурні імпульси. Водночас діяльність українських вищих шкіл у міжвоєнній Чехії, поширення української літератури серед галицької та наддніпрянської еміграції впливали й на цю частину русько-українського літературно-культурного простору. На цьому тлі в міжвоєнній Галичині формувався образ українського Закарпаття – «Срібної Землі», відокремленої горами та політичними обставинами, однак спорідненої з українською Галичиною. Проте події Другої світової війни трансформували цей образ та змінили історію регіону загалом.

Ще однією важливою частиною Карпатського регіону була Буковина. Ідея цього краю будувалася поруч з ідеєю Галичини і Володимирії, нерідко за рахунок галицьких руських та польських інтелектуальних (у тому числі літературних) ресурсів.²⁰ Певний час Галичина й Буковина існували в одному адміністративному проєкті, однак згодом Львів і Чернівці були роз'єднані. Не дивно, що частину буковинських українських (руських) письменників вважали «своїми» в Галичині, а ті дивилися на Галичину й зазбручанську Малоросію/ Україну як на частину своєї Русі. Прикладом слугувала творчість Осипа Домініка Гординського де Федьковича (відомого також і як Юрій Коссован-Федькович), якого вважали «буковинським солов'єм» чи, за аналогією до Тараса Шевченка, «буковинським Кобзарем»; популярного в Галичині Ізидора (Сидора) Воробкевича (псевдонім – Данило Млака), згодом – твори Ольги Кобилянської. Однак перед руською/українською культурою тут поставали ті ж виклики, що й у Галичині, тільки з іншими компонентами. Орієнтиром для німецькомовних літературних Чернівців був радше Відень, а не Львів – не випадково культурний центр Буковини згодом розглядали як осередок розповсюдження німецько-єврейського письменства й ідентичності.²¹ Крім того, у XIX – першій половині XX ст. Буковину вважали простором не так греко-католицизму, як православ'я, а в 1920-1930 рр. – територією поширення не стільки руської, як румунської культури. Загалом Буковину в українській/руській Галичині також вважали відокремленою від загальноукраїнських культурних процесів. Проте для буковинських русинів-українців Галичина залишалася своєрідною «літературною батьківщиною», звідки вони черпали імпульси літературного розвитку.

Ім'я «буковинської царівни» (авторки феміністичних творів «Людина» й «Царівна» та соціально-психологічної «Землі») Ольги Кобилянської тут контексті не випадкове: література й лектура Буковини й Галичини XIX – першої половини XX ст. була поділена на «чоловічу» й «жіночу». Спочатку йшлося переважно про «жіноче» читання чи сприймання інших літератур та культур: лектуру німецьких французьких письменників, журналів мод (з одного боку) та релігійних книжок (з іншого), а також писання листів, споминів. Проте підіймалося «жіноче питання», міцнів емансипаційний рух; з'явилася й література, яку писали жінки, зокрема українки, згруповані довкола «Першого вінка» Наталі Кобринської.²² Так виникло «галицько-буковинське» жіноче письмо, яке наприкінці XIX – у першій половині XX ст. творили, крім Наталії Кобринської та Ольги Кобилянської, такі різні за стилем та ідеями письменниці, як галичанка Катря Гриневичева та галицька буковинка Ірина Вільде (псевдонім Дарини Макогон).

Важливою була й взаємодія писемної та усної традицій Карпатського регіону. З одного боку, нова, модерна друкована книга ставала основою книжності, витісняючи на маргінес стародруки. Проте, особливо по селах, в богослужіннях далі використовували стародруковані книги (для цього регіону – книги, друковані до 1800 р.,²³ а для австрійського уряду – може навіть до 1772 р.), а також рукописи. Манускрипти викликали зацікавлення, але водночас страх, бо селя-

²⁰ Смаль-Стоцький, С.: Буковинська Русь. Культурно-історичний образок. Чернівці: Буковина, Руська бесіда, 1897. 295 с.

²¹ Рихло, П. В.: Шібболет. Пошуки єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини: Наукова монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2008. 304 с.

²² Див., напр.: Швець, А.: Жінка з хистом Аріадни : Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах. Львів: Інститут Івана Франка НАН України – Лекторій СУА з жіночих студій УКУ – ВГО «Союз Українок», 2018. 752 с.

²³ Запаско Я. – Ісаєвич Я.: Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів: 1981 – 1984. Кн. 1–2.

нальдо Рінальдіні, життя Геновефи, тексти, стилізовані під романи А. Конан-Дойля («Шерльоки Холмси»), оповіді про «страшні таємниці» пануючих монарших родин, описи кривавих трагедій й катастроф, спіритичні книги. Ця література й лектура відображала загальноєвропейські й американські тенденції, однак впливала й на місцеві слов'янські літературні соціуми.³¹ Проте її суспільний вплив у Галичині XIX – першої половини XX ст все ще чекає на більше дослідження.

Як противагу «бруковим» виданням, котрі часто купували на базарах разом з календарями, галицькі інтелігенти пропонували набір текстів, які мали формувати гарний естетичний смак, національну ідентичність й складали канон руської/ малоруської української/ (твори Т. Шевченка, І. Котляревського, М. Шашкевича, згодом – І. Франка, Л. Українки, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного) та польської літератури (тексти А. Міцкевича, Ю. Словацького, З. Красінського, В. Реймонта, Г. Сенкевича, Б. Пруса). Ці книги у Прикарпатті розповсюджувала «Просвіта» (з одного боку) й Towarzystwo szkoły ludowej (з іншого), конкуруючи у битві за серця й уми жителів українського й польського П'ємонт, котрим вважали Галичину. Спочатку ширшу, а згодом вузьку нішу в цьому просторі займала література галицьких консерваторів – русофілів / москвофілів. Через Товариство імені М. Качковського вони розповсюджували твори свого лідера о. І. Наумовича, його «Науку», видання русофільських товариств, а також російську (великоруську) літературу: твори І. Тургенєва, О. Пушкіна, М. Лермонтова, Ф. Достоевського. Львівський процес Ольги Грабар й товаришів 1882 р. показав, наскільки значним був потік літератури, спрямованої, разом з фінансуванням русофільських організацій, з Російської імперії в Галичину.³² Під час суду австрійська влада побачила в цьому реальну політичну загрозу, і літературний експорт політичних ідей та відповідної літератури було максимально звужено. Однак русофіли, як В. Ваврик, й надалі стверджували про формування «карпато-руського» літературного руху, що в їхній уяві об'єднував Угорську Русь та Галичину, демонструючи прояви не лише елітарного, але й селянського русофільського письменства.³³ Звісно, певний вплив на суспільну думку цей літературно-ідеологічний напрямок мав. Однак, як і сама політична течія, письменство русофілів було замкнутим у собі й, зрештою, зіпхнутим на маргінес.

Очевидно, фронтір культур, яким була Галичина й весь Карпатський регіон, можна наводити як приклад взаємодії етнонаціональних спільнот, літератур та культур, своєрідний полікультурний сплав. Цю думку віддзеркалювало й уявлення про самі Карпати як «гірський світ» – природний кордон культур і місце їхньої взаємодії.³⁴ Так постала концепція мовного-культурного та літературного «Вавилону», в якому мала б утворитися спільна галицька чи навіть «карпатська» мистецька традиція та літературна цивілізація. Близьким до цього стало уявлення про мовно- літературну й культурно-політичну строкатість Закарпаття.³⁵ Так само говорять й про «вавилонізованість» Галичини. В сучасній європейській літературній та мемуарній уяві вона постає краєм багатьох народів та етнічних субгруп, культура яких часом зливається в одне багатолике ціле.³⁶ Водночас теза про полікультурність і мультилітературність регіону часто є даниною кон'юктурі. Локальні національні світи та писемні культури галицьких українців/ русинів, поляків, євреїв, німців, (а в загальноєвропейському аспекті – також і словаків, чехів, угорців та румунів) перетиналися лише в окремих моментах. Вони існували паралельно в кириличному та латинському книжних просторах, інколи навіть різко відмежовано одні від одних. Тому зближення культур в наднаціональний «карпатський феномен» сприймається як затирання їхньої первісної етнокультурної іден-

³¹ Поп: Dunin, J.: Papierowy bandyta. Książka kramarska i brukowa w Polsce. Łódź: 1974; Філоненко, С: Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр. Донецьк: 2011. 432 с.

³² Стенографический отчет из судебной росправы по делу Ольги Грабарь и товарищей: обжалованных о преступление головной зрады из §. 58 бук. в. карн. зак. Львовъ: Типография Ставропигийскаго института, 1882. 221 с.

³³ Ваврик, В. Р.: Краткий очерк истории галицко-русской письменности. Лувен, 1968.

³⁴ «Дивлячись на цей гірський світ»: Літературознавчий збірник / відп. ред. А. Швець. Львів: Інститут Івана Франка – Наукове товариство ім. Шевченка, 2018. 370 с.

³⁵ Черничко, С. – Фединець, Ч.: Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині XX століття (до 1944 р.). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 236 с.

³⁶ Поллак, М.: До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини. Чернівці: Книги XXI, 2017.

тичності. Через це часто діаметрально по-різному прочитують і пам'ятки локального образотворчого мистецтва,³⁷ і твори красного письменства. Причина – в різному сприйманні мовної, конфесійної та етнонаціональної ідентичності мешканців Галичини та жителів територій по різні боки Карпат. Це доволі складно навіть на рівні семіотики назв і самоназв: етнізмів «руський» («рутенський», а особливо – «русинський», «руснацький»), а особливо «карпаторуський» чи «карпаторусинський».³⁸ На різних теренах Центрально-Східної Європи вони отримали різне тлумачення. Неоднакова історична доля, (е)міграція, інтеграція в різні етнічні спільноти спричинили до того, що люди, котрі їх вживали, прийняли різну етнонаціональну та політичну ідентичність.³⁹ Значна, згодом – більша частина (колишніх) русинів, які жили на території тієї ж Галицької Русі, у XIX – XX ст. обрала українську мовну, літературну, культурну та політичну ідентичність.⁴⁰ З цього моменту термін «русин» став для них знаком історичної пам'яті, символом минулого, а не теперішнього чи майбутнього. Інша частина, натомість (зокрема й частина мігрантів з тої ж Галичини), інтегруючись в інші соціуми (наприклад, у Північній чи Південній Америці) продовжувала за традицією називати себе «русинами», при цьому нерозривно обираючи інші ідентичності, аніж політичні українці. Водночас аж до 1939 р. в офіційних документах тих держав Карпатського регіону, громадянами яких були члени давнього «руського» соціуму (наприклад, на теренах Польщі, Чехословаччини) вони фігурували часто «русинами» або «громадянами руської народності», а не українцями, як жителі Наддніпрянської (Радянської) України (УСРР/УРСР). Окремі держави регіону не сприймали терміну «українець», вважаючи його джерелом потенційного сепаратизму. Для тих, хто обрав за зразок творчість Тараса Шевченка й політичне українство, це було болісним ударом по концепції соборності, єдності українських етнічних територій, яку вони сповідували. З іншого боку, як у випадку балканських руснаків/русинів, Галичина наприкінці XIX – першій половині XX ст. (зокрема, через тексти творця бачвансько-руської літературної мови та літератури о. Гавриїла Костельника)⁴¹ стала місцем, де «балканську» руську мовну ідентичність спробували знову трансформувати у галицьку-русько-українську (так би мовити, «повернути» її з Балкан до Карпат). Це вдалося лише частково. Спроби поширення русько-української ідеї та ідентичності, концепцій народовського/українофільського руху з Галичини в Угорську Русь нерозривно наштовхувалися на політико-ідеологічні бар'єри й провокували гострі суперечки. Прикладом стали «угорсько-руські» історико-етнографічні пошуки галичанина Володимира Гнатюка.⁴² Загалом Угорська Русь, а частково й Буковинська, залишалася для Галицької Русі/України важкодоступною. Представники місцевих консервативних кіл, так само як і селяни й міщани, часто не розуміли намірів галицьких священників та інтелігентів українського напрямку, вважали їхню мовно-літературну діяльність та політичні ідеї замахом на локальну ідентичність.

³⁷ Пор.: Czajkowski, J. – Grządziela, R. – Szczepkowski, A.: Ikona karpacka. Album wystawy “Ikona karpacka” w Parku Etnograficznym w Sanoku. Sanok: 1998. 192 s.; Александрович В.: „Ikony w Polsce” і навколо них: зауваження з української сторони: Michał Janocha. Ikony w Polsce od średniowiecza do współczesności. Warszawa: Arkady, 2008. 452 s. + il. In Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2012. Вип. 5. с. 221-234.

³⁸ З іншого боку, навіть у тих дискурсах, де раніше часто вживався термін «карпаторуський», «галицько-руський», вживається й термін «карпатоукраїнський»: Пор.: Пашаєва, Н. М.: Очерки истории русского движения в Галичине XIX – XX вв. Москва: 2001. 201 с.; Николаев, С. Л. – Толстая, М. Н.: Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов. Москва: Институт славяноведения РАН, 2001, 234 с.

³⁹ Голик, Р.: Лабіринти назв: етнізми, уявлення та стереотипи галицьких українців у культурній пам'яті й громадському житті Східної Європи. In Національна ідентифікація українців Галичини у XIX – на початку XX ст. Львів, 2016, с.30-74.

⁴⁰ Пор. Наконечний, С. П.: Украдене ім'я: Чому русини стали українцями. Львів: 2001. 400 с.; Балушок, В.: Як русини стали українцями (трансформація української етнічності в XIX – XX століттях). In Матеріали до української етнології. Вип. 13, 2014, с. 52-57.

⁴¹ Костельник, Г.: Ultra posse. Вибрані твори. Ужгород: Гражда, 2008. 400 с.

⁴² Гнатюк В.: Причин до історії зносин галицьких і угорських русинів. In Літературно-науковий вісник. Львів, 1898. Т. 7. Кн. 9, с. 162-178; Гнатюк, В.: Словаки чи Русини? Причини до вияснення спору про національність західних Русинів. In Записки НТШ. Львів, 1901. Том 42, с. 1–81 + табл.

Через літературно-культурні зв'язки українська інтелігенція Галичини намагалася змінювати ідентичність також і тих руських громад, які опинилися в Канаді, США, Латинській Америці, де також виникали локальні зразки руської емігрантської літератури. Українська політична еміграція середини ХХ ст. майже повністю перенесла нерадянську літературну Галичину та Наддніпрянську Україну у Західну Європу та на американський континент, сформувавши письменство української діаспори. Ці семіотичні, мовні, політичні та суспільно-історичні розлами викликали специфічний ментальний ефект: частину русинів Карпатського регіону (чи «карпаторусинів»), які не називали себе «українцями», стали сприймати «етносом нівідки» чи «народом без історії» (вислів Пола Роберта Магочі). Це означало, що в колективній уяві їхня історія до ХІХ – ХХ ст. залишилася по інший бік Карпат. Вплив західноєвропейської писемної культури та книжних культур західних слов'ян на руський простір в Карпатському регіоні посилювався, так само як південнослов'янські імпульси у руських анклавах Балкан. На цьому тлі виникли й суперечки довкола етнокультурної ідентичності, фольклору та писемної культури частини галицьких субетнічних груп, таких як гуцули й лемки. У польських візіях вони (як лемки) поставали або окремою етнічною групою польського народу, або перехідним соціумом з польсько-руською ідентичністю, чи (як і гуцули/«верховинські гуралі») навіть окремим «гірським народом». Натомість Лемківщина стала однією з тих територій, де у ХІХ – ХХ ст. поширювалася ідея «загальноруського» чи «карпато-руського письменства». Ті ж впливи були відчутними й у сфері «угро-руської» літератури, яка частково формувала й «угро-руссів» і «угро-руську» ідентичність та книжність, відокремлену від «галицько-руської». Літературно-мовні соціуми Карпатської Русі, так само як і «Русі Балканської», а згодом і Американської, стали сприймати в різних перспективах: то як носіїв української мови й письменства, то у контексті «загальноруського» мовно-писемно-культурного континууму, то як представників слов'янських «мікрокультур», «мікролітератур» та мікромов,⁴³ Частина русинів/українців з Галичини, зберігаючи обряд, опинилася у західному, «латинському» культурному середовищі, тож первісна кирилична культура для них стала лише способом збереження традиції, символом конфесійної ідентичності, маркером етнокультурної ідентифікації щонайменше до Другої світової війни. Натомість їхня «світська» ментальність та культурна пам'ять змінювалися під впливом зовсім інших зовнішніх цивілізаційних імпульсів та викликів. Катаклізм Другої світової війни змінив адміністративно-політичну та етнонаціональну картину Галичини й Карпатського регіону: довоєнне письменство та регіональні ідентичності продовжували функціонувати, вже як рудименти й атавізми суспільної думки. Колишні цінності витіснили інші категорії.

Отож, сформована під впливом (чи під тиском) різних книжно-писемних культур Центральної та Східної Європи, галицько-руська/українська літературна традиція сама посилювала культурні імпульси, формуючи руську культуру Карпатського регіону, і «йшла» далі, несучи з собою руські ідентифікаційні маркери. З певного огляду, вона була периферійною, з іншого – однією з центральних; культурним донором й акцептором водночас. Видається, що оптимальним евристичним інструментом для пояснення процесів виникнення й поширення русько-української літератури в регіоні залишається поняття київської чи киево-руської християнської традиції.⁴⁴ Створена під впливом візантійської релігійності та письменства, киево-руська церковна традиція, сформувала традицію киево-галицьку, а та поширила ці впливи далі. Навіть у тих схемах, де Карпатська Русь і її ідентичність відокремлена від ідеї України, Галичина залишається проміжною ланкою, що пов'язує різні руські простори в один ланцюжок.⁴⁵ У формі візантійсько-слов'янської чи кирило-мефодіївської пи-

⁴³ Пор., наприклад, Геровский, Г.: Язык Подкарпатской Руси. Москва: 1995. 95 с.; Дуличенко, Д.: Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.). Вступительная статья, тексты, комментарии. Ужгород: 2008. 908 с.; Українці-руси: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку. – Київ: НАН України – МАУ – ІМФЕ ім. М. Т. Рильського: 2013. 750 с.

⁴⁴ Сковильс, І. Я.: Особливості історіописання київського християнства. Радянські реалії, діаспорна інтеграція та українська реабілітація. In Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 29, 2017, с. 24–39.

⁴⁵ Magocsi, P. R.: Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1983. 295 pp.

семної традиції галицько-руська писемна культура разом зі східним обрядом згодом іррадіювала у різних напрямках, прямо чи опосередковано формуючи писемну кириличну культуру Карпатського регіону, сягаючи й далеко поза ним. З іншого боку, ця культура зустріла конкурентні проекти, породжені західним християнством й культурним світом. На цьому перехресті ідеологій та конфесій модерна Галичина, як і Буковина та Закарпаття, стали територіями пошуків нової руської/української політичної та культурної ідентичності «майже у всіх напрямках».⁴⁶ Тими ж шляхами почало рухатися нове руське світське й духовне письменство. Перша й Друга світові війни переформатували не лише простір австрійської Галичини, Буковини та Угорської Русі. Вони змінили етнополітичне обличчя регіону, форми та межі поширення його писемних культур, ідеологічні системи, на яких ґрунтувалися місцеві писемні традиції. Натомість можна стверджувати, що історія галицько-руської (української) літератури та русько-українського літературного простору по обидва боки Карпат до 1939–1945 рр. стала одним з вузлових елементів для розуміння літературної та культурної історії Центрально-Східної Європи. Ця історія непроста: просторові та часові межі поширення галицького варіанту русько-української та й руської/української мови, книжності/літератури, розповсюдження етнонаціональних ідентичностей в Карпатському регіоні не завжди чітко визначені. Тут багато часових «розривів» та нез'язованих питань, на які часом нелегко дати відповідь. Але це означає, що дослідження «галицького русько-українського письменства» та ідентичності на тлі карпатських книжно-писемних традицій й етнокультурних ідентичностей – не лише важливий науковий проект, але й цікава інтелектуальна пригода, що веде до нових дослідницьких горизонтів.

The literary heritage of Galicia and the ethnocultural identities of the Carpathian region

Roman Holyk

The writing tradition of the Carpathian region and especially the territory, known in 1772–1918 as Galicia, repeatedly interrupted; the ethnic, cultural and confessional identities of its inhabitants has changed, often dramatically. In the time of the Galicia-Volyn principality (as the part of the ancient Rus') is dominated Cyrillic and literacy Byzantine model. After XIV. Galician-Volyn land gradually appeared in the Polish political and administrative influence, and eventually were incorporated in the Commonwealth. During this period old Cyrillic written culture was gradually replaced by the margin of public life by the Latin and Polish literature. After the partition of Poland in 1772 the Austrian authorities brought new (Germanized) forms of cultural memory, not connected with the traditions of the Commonwealth. On the another hand, the 19th century national renaissance in Galicia formed the canons of the new Ruthenian (Ukrainian) and Polish literature and the Ruthenian (Ukrainian) and the new Polish national/political identity. At the same time the Galician-Rusian/Ruthenian/Ukrainian culture in the form of the Byzantine-Slavonic or Cyril-Methodius writing tradition, together with the Eastern rite, irradiated geographically in various directions. It directly or indirectly formed the Cyrillic written culture of the entire Carpathian region and reached far beyond it. On the other hand, this culture has met with competitive projects generated by Western Christianity and the Western cultural world. In this contexts modern Galicia, as well as Bukovina and Transcarpathia, have become territories of the search for a new Rusian/Ruthenian/Ukrainian political and cultural identity. Thus, the region became a crossroads of the different written cultures, different cultural memories, myths, patterns, ideas.

⁴⁶ Пор. Середа, О.: Формування національної ідентичності: ранні народовці у підавстрійській Східній Галичині (1860 – 1873). *Shaping of a National Identity: Early Ukrainophiles in Austrian Eastern Galicia (1860 – 1873)*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії (Ph.D.) зі спеціальності історія. Будапешт: 2003. 36 с.; Magocsi, P. R.: *The Shaping of A National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948*. London – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978. 640 pp.; Himka, J.-P.: *The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions*. In *Intellectuals and the Articulation of the Nation*. Edited by Ronald Grigor Suny and Michael D. Kennedy. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1999. Pp. 109–164.